

TÜRKLERE VEDA

ARAPLAR NEDEN VE NASIL
İSYAN ETTİ?

TANA NİYAZI KARACA

GİRİŞ: TÜRKLER VE ARAPLAR

Türkler ve Araplar... Farklı coğrafyalarda tarih sahnesine çıktılar, yaşadıkları bölgelerde kendilerine özgü uygarlıklar kurdular. Arapların Türkistan'ı ele geçirmesiyle iki etnik yapı birbirleriyle dinî, siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirdiler. Türklerin Ön Asya'yı ele geçirmesiyle kurulan ilişki devam etti. Türkler ve Arapların karşılaşmaları doğal olarak uyuşma olduğu kadar çatışma süreçlerini de beraberinde getirdi. Diğer taraftan yüzlerce yıl devam eden etkileşime rağmen Türkler ve Araplar kendi kimliklerini korumayı başardılar. Türkler, İslamiyeti kabul ederek yeni dinlerini millî kimliklerinin parçası haline getirdiler, ama Araplaşmadılar. Arapçaya büyük değer verdiler ama dillerinden vazgeçmediler.

Bu korumacı tutumun temel nedeni Türklerin “güney Araplarından” yaklaşık bin yıl önce başlayan kadim devlet geleneğine bağlı olarak geliştirdikleri Türk kimliğine sahip olmalarıydı.¹ Bilinen

1 Türk uygarlığı dünyanın en kadim uygarlıklarından biri olmakla birlikte 19. yüzyılda ortaya çıkan Türk karşıtı yoğun propaganda ve Amerikalı gazeteci Herbert Adams Gibbons'un 1916 yılında yayımladığı *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis Up To the Death of Bayezid I: 1300-1403* başlıklı eserinde ileri sürdüğü iddialara bağlı olarak Türklerin uygarlık dışı, göçebe etnik yapı olduğu görüşü etkili oldu. Fuat Köprülü, Gibbons'un göçebe, uygarlık dışı Türk iddialarını *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı eserinde eleştirdi, iddiaları temelsiz olarak değerlendirdi. Bkz. Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2017; Mehmet Fuat

siyasi varlıkları M.Ö. 3. yüzyıla kadar uzanan Türkler; Orta Asya, Doğu Asya, Güney Asya ve Ön Asya'ya (Çin, Hindistan, Kafkasya, Mezopotamya, Kuzey Afrika ve Anadolu) uzanan bölgelerde devletler kurdular. Yerleştikleri her bölgede organize olmaları ve devletleşmeyi başarabilmeleri Türklerin birçok açıdan teşkilatçı olduklarını ve dünya uygarlığının gelişimine katkıda bulduklarını göstermektedir.² Türk uygarlığının en somut göstergelerinden biri M.Ö. 5. yüzyıla kadar uzanan tek ve çift sesli harflerden oluşan Türk alfabesidir.³ Alfabenin varlığı o toplumun soyut düşünme, düşünceleri simgelerle ifade edebilme, kayıt tutma, kayıtları kuşaklara aktarma kabiliyetine sahip olduğuna işaret eder. Alfabe doğrudan devlet organizasyonunun varlığını gösterir. Bu nedenle M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen Türk alfabesi aynı zamanda Türk siyasi varlığının bilinenden çok daha erken dönemlerde şekillenmiş olması gerektiğine işaret etmektedir.

Modern araştırmalar, Türklerden 800 yıl sonra M.S. 3. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa ülkelerinde kullanılmaya başlanan Anglo-

Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004; Ayrıca eski Türk uygarlığı için bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, Cilt: I-IX, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991; Lev Nikolayevič Gumilöv, *Eski Türkler*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002; Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2006.

- 2 Türklerde "kâinat devleti" anlayışının kökleri ve uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016.
- 3 Esik Kurganda bulunan kalıntılar üzerinde yer alan yazılar Göktürk runik alfabesidir. Saurykov B. Yerbolat, "Secrets of the Runic Monuments Found in Central Asia", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 122 (2014), 167-171; A. Amanjolov, "Runic-like Inscription from Saka's Burial near Alma-Ata", *Bulletin of Academy of Sciences KazSSR*, 1971, No.12 (320), s. 64-66; Altay Amanjolov, "The Words of Ancestors", *Erdem*, Cilt 5, Sayı 15, (Eylül 1989), s. 791-798; J. Özlem Oktay Çerezci, "Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya Erken Devir Türk Sanatında Runik Yazıtlı/ Tamgalı Madeni Kaplar Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu (19-21 Nisan 2018) Bildiri Kitabı*, İstanbul: 2018, s. 820-836.

Saxon ve Viking runik alfabelerinin köklerinin Orta Asya'da üretilen Türk alfabesine dayandığını somut olarak ortaya koymaktadır.⁴ Türk uygarlığının diğer önemli özelliği, Türk siyasi birliklerinin ortaya çıkardığı güven ve emniyet ortamıdır. İpek Yolu'nun geçtiği coğrafi alana sahip olan Türkler doğu ve batı arasındaki ticari ilişkilerin devamını ve gelişmesini sağladılar. Türklerle ilgili diğer bir özellik de Türk kavimlerinin hareketliliğine dayanıyordu. Ana vatanları Orta Asya olan Türkler *at kültürüne* bağlı olarak çok farklı bölgelere kolaylıkla göç ettiler ve yerleştikleri yerlerde devletler kurdular. Bu nedenle Çin'den Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş coğrafyada Türk varlığının izlerine rastlamak mümkündür. Mekânın değişmesi yaşam biçimlerini etkilemektedir. Coğrafi değişim doğal olarak kültürlerin ve dünyayı algılama biçimlerinin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Türkler değişik mekânlarda yaşamış olsalar da her bir topluluğu Türk aile birliğine bağlayan en önemli etken Türkçeye bağlılıkları olmuştur. Günümüzde dahi farklı yaşam biçimlerine rağmen birbirinden uzak coğrafyalarda bulunan toplumları Türk olarak tanımlamanın yolu Türkçe konuşup konuşmadıklarına bakmaktır. Türkçe konuşan bütün topluluklar Türk aile birliğinin parçasıdır. Ancak Türk veya Türkler denildiğinde kastedilen biraz daha özel anlam içerir ve bu tanımlama Türkiye Türklerini işaret eder. Diğer coğrafyalarda yaşayan ve Türk aile birliği içinde yer alanlar ise kendi ülke isimleri üzerinden Azerbaycan Türk'ü, Kırgız Türk'ü, Özbek Türk'ü olarak adlandırılırlar.

Araplar da Türkler gibi farklı coğrafyalara yayılarak yerleştikleri yerlerde siyasi birlikler kurdular. Ancak günümüzdeki Arap kimliği karmaşık tarihsel süreç sonucunda şekillendi. Araplar, Sami ırkın

4 Runik alfabenin Türk kökenleri için bkz. Erhan Aydın, *Taşa Kazıman Tarih: Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018; Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2014; Saurykov B. Yerbolat, "Turkic Runes in Southern Part of Kazakhstan: Current State and Future", *International Journal of Central Asian Studies*, Volume: 17 (2013), s. 113-125.

içerisindeki etnik yapıdır. Adını Hz. Adem'in oğullarından Sam'dan alan Sami kavimleri doğu ve batı olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Doğu Samileri; Akad, Asur ve Babil devletlerini kuranlardır. Batı Samileri ise kuzey ve güney Samileri olmak üzere ikiye bölünürler. Güney Samileri, Arap Yarımadası'nda yaşayan ve tarihteki en önemli özellikleri göçebelik olan kavimlerdir. Kuzey Samileri ise Kenaniler ve Aramilerdir. Fenike, İbrani ve Amurrular Kenani olarak tanımlanırken Süryani dilini konuşanlar ise Arami olarak adlandırılmaktadır.⁵

Arabi ve Arab isimleri Asur, Akad, Urartu ve Pers yazıtlarında geçer. Yazıtlardan bunların göçebe yaşam şeklini benimseyen *bedeviler* olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Arabi ve Arab olarak tanımlanan etnik topluluklar güney Samileridir ki yaşam alanları Arap Yarımadası'nın güneyidir.⁷ Arap Yarımadası batıda Kızıldeniz, doğuda Basra Körfezi ve güneydoğudaki Umman Denizi ile sınırlandırılan coğrafi alandır. Yarımada'nın yerleşime uygun bölgeleri batıda Hicaz, ortada Necid, doğuda Lahsa, güneyde Yemen ve güneydoğuda Umman'dır. Kuzeyde yer alan Irak ve Ürdün'ün topraklarından bir kısmı Arap Yarımadası içinde kalır. Nefud, Dehna ve Rubülhali çölleri yarımada'nın büyük bir kısmını kaplar.⁸

Zamanla şehirler de kuran yarımada Arapları kendi aralarında *hadari* ve *bedevi* olmak üzere ikiye ayrıldılar. İslam tarihi uzmanı Andre Miquel, şehirleşmenin (hadarilik) Arap kültüründe büyük bir değişiklik yapmadığını, bedevi kültürün şehirde de yaşatıldı-

5 Sami (semitic) kavimlerin dil ve kültür açısından şekillenmesi için bkz. Bernard Lewis, *Semites and Anti-Semites*, New York: 1986, s. 42-57; Sami kavimleri için ayrıca bkz. D. Chwolson, *Semitic Nations*, Cincinnati: Bloch & Co. Publishers, 1874.

6 Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s. 19-21.

7 George Antonius, *Arab Awakening*, New York: J.B. Lippincott Company, 1939, s. 14-17.

8 İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 1-3.

Hicaz'ı gösterir harita

ğını belirtmektedir.⁹ Böyle olmakla birlikte *bedevilik* uzun yıllar Araplığın içinde hoş görülme- yen, olumsuz anlam taşıyan konumda bulundu. *Kuran-ı Kerim*'in Tevbe, Fetih, Ahzab ve Hucurat surelerinde bedevilerin bazı olumsuz davranışlarına işaret eden ayetler yer almaktadır.¹⁰

9 Bedeviliğin şehirlerde devam eden etkisi için bkz. Andre Miquel, *Doğuşundan Günümüze İslam Medeniyeti*, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2003, s. 37.

10 Tevbe Suresi: 90, 97, 98, 101, 120, Fetih Suresi: 11, 16, Ahzab Suresi: 20, Hucurat Suresi: 14. ayetler.

Arap Yarımadası ile özdeş olan Araplık tanımlaması İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki toplumları da kapsayacak şekilde genişledi.¹¹ Fenike alfabesinin geliştirilmesiyle yeni bir alfabe ortaya çıkarıldı. İslamiyetten önce zayıf da olsa kuzeye doğru gelişme gösteren Araplık İslamiyet ile birlikte yeni bir yapıya bürünerek yayılmaya başladı.¹² Ortak dil kullanımını zorunlu hale getiren *Kuran-ı Kerim* Arapçası ve yeni şekillenen Arap alfabesi Arap kimliğinin ortak değerleri olarak belirdi. Lübnan, Suriye, Irak ve Kuzey Afrika'daki yerel kavimler İslamiyet ile birlikte güney Samilerinin geleneklerini de benimseyerek Araplaştılar.¹³ “Öz Araplar” sonradan Araplaşan bu toplumları *Arabofon* olarak tanımlarlar.¹⁴ 19. yüzyılda kimlerin Arap olduğu yönündeki tartışmalarda Lübnanlı Arap milliyetçisi Necip Azuri Mısırlıların Arap olmadığını, Arapça konuşan Berberiler olduklarını ileri sürerek kurulacak Arap devletinin dışında tutulmaları gerektiğini ileri sürdü.¹⁵ İrkî köken açısından değerlendirildiğinde Azuri'nin görüşleri doğrudur. Güney Arapları ırk açısından; Mısır, Suriye, Irak, Fas, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerde yaşayan ve sonradan Araplaşan toplumlardan ziyade Filistin'de yaşayan Batı Samilerinden İbranilere daha yakındır. Maurice Lombard dil değişimi ile ırk değişiminin gerçekleşmeyeceğini iddia eder. Ancak dilleri değişen bütün toplumlar ırki olarak Arap olmasalar da kültürel ve siyasi

11 Sami kavimleri ve Araplaşma için bkz. M. Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003, s. 32-37.

12 Antonius, *Arab Awakening*, s. 14-15.

13 Lewis, *Tarihte Araplar*, 27-28; İslam öncesi ve sonrasıyla yaşanan değişim ve Arap kültürünün yayılması için ayrıca bkz. Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 27-62; Antonius, *Arab Awakening*, s. 15-19; Suriye'nin Araplaşma süreci için bkz. A.H. Hourani, *Syria and Lebanon*, London & New York: Oxford University Press, 1946, s. 19-22, 65.

14 Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 18.

15 Necip Azuri'nin Araplıkla ilgili düşünce detayları için bkz. Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 265-266.

kimlik açısından Araplaşmışlardır.¹⁶ Gerçekte güney Arapları ile İbraniler ırki olarak akrabadırlar ve aradaki bağ günümüzde konuşulan dil ve kullanılan alfabeler üzerinden dahi tespit edilebilir yakınlıktadır. İbranice Arapçanın bir diyalekti ve Arap alfabesi de İbrani alfabesinin bir varyantıdır.¹⁷

Akad ve Asur gibi Sami kavimleri, Mezopotamya'da büyük medeniyetler kurdular. Fakat Sami kavimlerinden olan ve Yarımada'nın güneyinde kalan Araplar çoğunlukla bedeviliğe bağlı kaldılar ve diğer Samilerden daha farklı kimlik geliştirdiler. İslam dininin çıkışına kadar Kuzey Samileri gibi uygarlık sahibi olamadılar. Bedevi kabilelerin yaşam tarzları ve ekonomileri, ağırlıklı olarak yağmaya dayandığından hırsızlık ve insan öldürme göçebe kültürün bir parçası olarak yaşamaya devam etti. İslamiyet, kötü eylemleri yasaklayarak bedevileri *Kuran-ı Kerim* etrafında bir araya getirdi, onlara yeni bir ideal ve kimlik kazandırdı.

Türklükte olduğu gibi Araplığın da belirleyici özelliği dil ve alfabedir.¹⁸ Ancak Türklerle karşılaştırıldığında alfabe oluşturma sürecinin çok geç başladığını tespit etmek mümkündür. Türkler kendileri alfabe ürettiler. Araplar ise Fenike alfabesini alarak dillerinin ve kültürlerinin parçası haline getirdiler. Arap alfabesi ancak 10. yüzyılda tam anlamıyla son şeklini aldı. Böylece *Kuran-ı Kerim* Arapçası, İslam dini ve alfabe Arap toplumlarının ortak özellikleri haline geldi. Coğrafya kültürel değerleri farklılaştırmaktadır. Bu

16 Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983, s. 18-19; 1945 yılında kurulan ve Moritanya, Cibuti, Somali ve Komorlar da dâhil olmak üzere 22 ülkenin üye olduğu Arap Birliği Arapça konuşulan ülkeleri bir araya getirmiştir. Kurucu ülkelerden biri olan Suriye, Arap Birliği'nden ayrılmıştır.

17 Yahudi ve Arap akrabalığı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Henry A. Foster, *The Making Modern Iraq*, Oklahama: University of Oklahoma Press, 1935, s. 11-12; İbranice ile Arapça ilişkisi için bkz. J.H. Hassan, "İbranice", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 366-377.

18 Bu konuda zamana bağlı farklı tanımlamalar yapılırsa da ortak nokta Arapçadır. Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 18, 22-23.

farklılığa rağmen Araplık, etnik kimliği belirleyen genel bir kavram olarak kullanıldı. Suriye Araplığı ve Irak Araplığı farklı kültürel habitatları ifade eder. Günümüzdeki siyasal çatışmalar da Araplık kavramının tekdüze olmadığı somutlaştırmaktadır. Suriye devlet başkanı Beşar Esad'ın 2012 yılında yaptığı açıklamada kullandığı üslup coğrafi ve kültürel farklılığın Araplık kavramını nasıl ayırttığını somutlaştırmaktadır. Esad, Suriye dışındaki Araplığı şöyle ifade etmektedir: “Eğer Suriye’ye Araplar müdahale ederse, bunun etkisi, batı ülkelerinin müdahalesinden daha kötü olur.”¹⁹

Arap Yarımadası’nda gelişen Araplık da diğerlerinden farklı kültürleri içerisinde barındırır. Tarihsel süreçte Araplık kavramını siyasi birlik için kullanan ve bütün Arapları birleştirmeyi hedefleyen Panarabist görüşler ortaya çıktı. Bütün Arapları, Büyük Arap Krallığı çatısı altında bir araya getirmeye çalışan ilk isim Şerif Hüseyin oldu. 1916 İsyanı’nın nihai hedefi Hüseyin’in kral olarak başa geçtiği Büyük Arap Krallığı’nın kurulmasını sağlamaktı. En azından hayaller böyleydi. Hüseyin’in büyük macerası Suudların eline esir düşmesi ve İngiltere’nin devreye girerek onu ölümden kurtarmasıyla sonuçlandı. Dar kapsamlı girişimler de gerçekleşti. Örneğin Mısır’ı ve Suriye’yi tek bir devlet haline getiren Arap Birleşik Cumhuriyeti 1958 yılında ilan edildi. Ancak Suriye’nin 1961 yılında birlikten ayrılmasıyla birleşik devlet uygulaması son buldu.

Birçok örnek farklı coğrafyalarda farklı Arap aidiyetinin ve kimliğinin oluştuğunu göstermektedir. Kuran Arapçası dışında kullanılan Arapçanın coğrafi bölgelere göre değişmesi Arap dünyasındaki kültürel farklılığının somut göstergelerindedir.

Türkler ve Araplar 7. yüzyıldan itibaren etkileşime geçtiler. İran’ı ele geçirmeye çalışan Arap ordusu III. Yezd-i Cürt’ü yenilgiye uğrattığında, Cürt, canını kurtarmak için Horasan’a kaçarak Türk

19 Beşar Esad’ın konuşma metni için bkz. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/704645-esad-halka-seslendi>

hakani Tolu Han'a sığındı. 642 yılında Yezd-i Cürt'ün yönlendirilmesiyle Tolu Han, Arap ordusu üzerine yürüdü, ancak savaş yaşanmadı. Emevi iktidarında Araplar Orta Asya'yı ele geçirmek için Kuteybe bin Müslim komutasında ordu gönderdiler. Semerkant, Buhara, Harezm, Baykent ve Soğd üzerine birçok sefer düzenlendi. Türklerle Araplar arasında uzun süren çatışmalar yaşandı. Yaklaşık iki yüz yıl devam eden çatışmalardan sonra Türkler 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyeti kabul etmeye başladılar.²⁰

İslamiyetin kabulünden sonra Türkler, Arapların siyasi ve kültürel etkisi altında kaldılar. Müslüman olmayı seçen Türkleri ve Farsları tanımlamak için Arapların kullandığı “mevali” kavramı Arap üstünlüğünü somut olarak yansıtan bir sıfattı. *Mevali* olmak, bir anlamda *köle-efendi* ilişkisini somutlaştıran statünün parçası olmak anlamına geliyordu.²¹ Bu nedenle Türkler Araplardan ziyade Farslarla daha yakın ilişki kurdular.²² Bu nedenle dinî terminolojiyi ağırlıklı olarak Farslardan aldılar.²³ Arap üstünlüğü Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a girerek Abbasi Halifeliğinin hükmettiği yerlere siyasi olarak hâkim olduğu ve “Doğunun ve Batının Sultanı” unvanını aldığı 1055 yılına kadar devam etti.²⁴

20 Arapların Türk topraklarını ele geçirmeleri süreci için bkz. Zekeriya Kitapçı, *Arapların Türkistan'a Girişi*, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 2000.

21 Mevali kelimesinin anlamı ve siyasi-kültürel içeriği için bkz. Patricia Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of Islamic Polity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 67-81; Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015; İsmail Yiğit, “Mevali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 424-426; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 98-101.

22 Din konusunda Farsların Türkler üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Şimşek, *Türkler ve Kuran*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

23 Namaz, Abdest, Oruç, Peygamber, Hüda, Molla, Hoca, Günah, Post gibi onlarca kelime Farsçadan geçmiştir.

24 Tuğrul Bey'in Abbasi Halifeliğine yönelik politikaları ve hâkimiyet süreci için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 34-46; Faruk Sümer, “Tuğrul Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 344-346.

Askerlikteki kabiliyetleri nedeniyle İslam ordusu içerisinde güç kazanan ve tekrar güçlü siyasi birlikler kurmaya başlayan Türkler, İslam dininin koruyuculuğunu ve bayraktarlığını da üstlendiler. Türklerin İslamiyet ile hemhal olmalarının önemli sonuçlarından biri İslamiyetin Çin'den Tuna'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasıdır. Diğer bir ifadeyle İslamiyetin tam anlamıyla dünya dini haline gelmesi Türklerin hoşgörüyü esas alan yorumları ve bu yorumu dünyaya taşımalarından kaynaklanmıştır. Araplar ise 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu idaresi altına girerek 20. yüzyıla kadar yaklaşık 400 yıl Türkleri efendi olarak kabul ettiler. Ancak Türklerin efendiliği, köle-efendi ilişkisini yansıtmıyordu. Toplamda 900 yıl devam eden siyasi üstünlük döneminde Türklerin Araplara kültürel kimlik olarak ne verdiği tartışmalı olsa da Arapların Türkleri birçok açıdan etkilediği açıktır. Türklerin, cahiliye dönemi Arap isimlerini ve anlamsız nesne adlarını veya rakamları dahi kendilerine isim olarak almalarına karşın İslamiyete ve İslam'ın yayılmasına hizmet etmiş Tuğrul, Alparslan, Kılıçarslan, Baybars ve Fatih gibi onlarca Türk büyüğünün Arap dünyasında hiçbir karşılığının olmaması kültürel etkinin tek taraflı aktığını somutlaştıran örneklerdendir.

Türklerin yönetimine karşı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren özellikle Hristiyan Arap aydınlar tarafından şiddetli eleştiriler yöneltildi. Daha sonra Müslüman Araplar da eleştirilere katıldılar. Türklere yönelik tepkinin büyüklüğünü Kral Abdullah'ın kaleme aldığı *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* Başlıklı eserinde yer verdiği şu satırlardan anlamak mümkündür: "Namaz bizim namazımızdı, Kitap bizim Kitabımızdı. Şehadet kelimesi dinimizin esası, zekât vergimiz, oruç perhizimizdi ve hac bizim memlekete yapıyordu ama başımızdakiler daha okuduklarının anlamını bile bilmiyorlardı. Bir Arap âlim, doğru dürüst Arapça bilmeyen, herhangi bir fıkıh kitabını okumamış kişinin arkasında saf tutmaya mecbur kalırdı. İşte böyle varlık içinde yokluk, yokluk içinde varlık söz konusuydu.

Bizler *üstün olduğumuz halde* hakir görülürken, *hakir görülmesi gerekenler* tepemize çıkıyor ve “Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kuran kılsaydık, diyeceklerdi ki: Ayetleri tafsilatlı bir şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab’a yabancı dilden (kitap) olur mu?” [Fussilet 41/44] diyorlardı. İşte hal-i pür melalimiz böyleydi”.²⁵

Hakir görülmesi gerekenler tepemize çıkıyor ifadesi İslam dinine aykırı olmasına rağmen Arap ırkçılığını ortaya koymaktadır. Kral Abdullah’ın biz bilinci ile tanımladığı etnik yapı Arapları ve Araplığı ifade ederken; onlar, yani hakir görülmesi gerekenler ise Türkleri ve Türk yönetimini tanımlıyordu. Kral Abdullah, ayrıca Arapları “üstün ırk” olarak gördüğünü de belirtiyordu. Bu iki ifade de Arap milliyetçiliğinden çok Arap ırkçılığının yansımasıdır. Ancak bu durum yadsınmamalıdır. Çünkü Hz. Muhammed’in Arap kökeni nedeniyle Müslüman Araplar kendilerini üstün ırkın mensupları olarak kabul emişler ve bu bakış açısı Arap milliyetçiliğinin de önemli dinamiklerinden biri olmuştur.

Arap milliyetçiliğini ve Arap İsyanı’nı değerlendiren yazarlar Arap milliyetçiliğini belirli bir zemine oturtmak ve sebep-sonuç sürecini somutlaştırmak için Türklere yönelik bazı ithamlarda bulunurlar. Arap İsyanı’na giden süreçte tartışılan ve üzerinde uzlaşamayan iddialar ve ithamlar özetle şunlardır:

1. Türkler, Arap topraklarını işgal ettiler ve uyguladıkları politikalarla Arap medeniyetini ve kültürünü yok ettiler.
2. Türkler, Araplara zulüm ettiler.
3. Tanzimat’tan sonra merkezileştirme politikaları ve baskılar uygulandığı için Arap ulusal bilinci gelişti.
4. Araplar tarafından edebiyat ve kültür dernekleri kuruldu. Bunlar milliyetçilik içinde değerlendirilemeyecek tamamen masum derneklerdir.

²⁵ Kral Abdullah, *Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006, s. 17.

5. Türkler İslam'a hurafeleri dâhil ederek İslam inancını bozdular ve şeriattan uzaklaştılar.
6. Vehhabi Arapların Türk yönetimine karşı ayaklanmaları ve bağımsız devlet kurma istekleri milliyetçilikle ilişkilendirilemez. Vehhabilik İngilizler tarafından bilinçli olarak başlatılan dinî harekettir.
7. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkçe resmî dil ilan edilerek Araplara Türkçe konuşma zorunluluğu getirildi. Bu da Arapları ayaklanmaya sevk etti.
8. Araplar hiçbir zaman milliyetçilik yapmadılar ancak Türkler Türkçülük yaptılar. Türkçülük Arapların da Arapçılık yapmalarına ve milliyetçi fikirler ortaya atmalarına yol açtı.
9. Türkler çıkardıkları aile kanunlarıyla Arapların aile yapısını bozdular.
10. Arap kız çocuklarını zorla okullara kaydettirerek ahlaklarını bozdular.
11. Okullarda çocukların Türkçe öğrenmelerini zorunlu hale getirdiler.
12. İttihatçılar Suriyeli masum Arapları nedensiz idam ettiler.
13. Hicaz Valisi Vehip Paşa uygunsuz politikalar takip etti ve Hicaz Arapları bu durumdan rahatsız olarak isyan ettiler.
14. Arap İsyanı'na sadece Şerif Hüseyin ve oğulları katıldı, diğer Araplar isyana katılmadılar. Dolayısıyla isyan Arap milliyetçiliği ile ilişkilendirilemez.
15. Suudiler isyana katılmayarak Osmanlı yönetimini desteklediler.

Sıralanan bütün bu iddia ve ithamlar Arap milliyetçiliği tartışmaları içerisinde yer alan konulardır. Arap milliyetçiliği 1916 yılında ortaya çıkan isyan ile somutlaştırılsa da günümüzde dahi Arap milliyetçiliğinin mahiyeti tartışmalıdır. Bu nedenle çalışmanın önemli sorunlarından biri genel anlamda millet, milliyetçilik ve

özel anlamda da Arap milliyetçiliği kavramlarının nasıl algılanacağına yönelik yöntemin belirlenebilmesidir. Millet, milliyetçilik ve Araplık kavramlarının zamana ve mekâna bağlı olarak değişen anlamlar içermesi Arap milliyetçiliğinin ne zaman ve nasıl geliştiğinin belirlenmesini de zorlaştırmaktadır. Bu durumda eserin önceliği millet ve milliyetçilik kavramlarını tanımlamak ve Arap İsyanı'na uzanan sürecin bu ana çerçevede nasıl algılanması gerektiğini ortaya koymaktır.

O halde millet, milliyetçilik ve Arap milliyetçiliği nedir?

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE ARAP İSYANI'NIN NEDENLERİYLE İLE İLGİLİ İDDİALAR

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Mustafa Satı Bey (Sati el-Husri) Osmanlı döneminde Türk eğitim sistemini düzenleyen önemli isimlerinden biriydi. Suriye kökenli bir aileye mensuptu. Babasının memuriyeti nedeniyle 1880 yılında San'a'da doğdu, küçük yaşta İstanbul'a geldi. Arapçadan önce Türkçe ve Fransızca öğrendi. Sonradan öğrendiği Arapçayı ömrünün sonuna kadar Türk aksanıyla konuştu.¹ Satı Bey, 1900'de İstanbul Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan hemen sonra henüz yirmi yaşında Erkek Öğretmen Okulu Müdürü olarak atandı. Eğitimin modernleştirilmesini isteyen İttihatçılar kendisine geniş yetkiler verdi. Satı Bey aldığı siyasi destekle eğitim modelinin yenilenmesinde önemli rol oynadı. I. Dünya Savaşı bittiğinde kendisine Eğitim Bakanı'nın müsteşarı olması teklif edildi. Bu teklifi kabul etmeyen Mustafa Satı Bey, Türk kökenli eşini de alarak

1 Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 45.